

LA LLEENDA D'EL GORG DE LLITONS, DE FOLGUEROLES
XAVIER ROVIRÓ I ALEMANY
GRUP DE RECERCA FOLKLÒRICA D'OSONA
CARME RUBIO I LARRAMONA
GRUP DE RECERCA TEXTLICO DE LA UNIVERSITAT DE VIC-UCC

Des de temps antics una gran diversitat de personatges fantàstics ha configurat la mitologia de tot el territori català. Es tracta d'un fenomen que travessa les fronteres físiques —països, regions i comarques— i s'estén per altres indrets de l'àmbit mediterrani. De tots els éssers fabulosos que componen aquest univers mític —dracs, bruixes, fades, gegants, ogres, etc.— l'objecte del nostre interès es centra en els més diminuts, que prenen aparença humana o un aspecte indeterminat. Per anomenar-los, el terme genèric per excel·lència és «follet», un mot derivat del mot llatí *fōllis* que entre altres significats, té el de «cap buit, boig», fet que justifica el temperament entremaliat, esbojarrat i burleta que els follets tenen sovint. Pel que fa a l'origen, se'ls emparenta amb els *lars* romans, déus o esperits familiars vinculats a la llar, la casa i la terra, els quals, com correspon a la mitologia romana, provenen dels esperits grecs ἑρως ἐπώνυμος (*eros epònimos*), és a dir, els «esperits dels herois».

Els follets, doncs, són genis casolans i esperits de l'aire. Com tots els personatges fantàstics, defugen el contacte humà i habiten en els boscos. N'hi ha d'esbojarrats, sorollosos i trapelles, però també d'endrecats i col·laboradors. Altres termes genèrics que se'ls aplica són *gnoms*, *nans* i *genis*, per bé que el més freqüent és que se'ls reconegui amb noms específics, propis del lloc on viuen o dels indrets on se'ls ha vist. La quantitat de denominacions és tan gran que es pot afirmar que cada terra en té la seva. Només a tall d'exemple, a l'Alt Urgell i Andorra, els follets són *minairons*; al Pallars, *diablorins* o *famellans*; a les Illes se'n diuen *millets*, *familiars*, *famelians* o *familianos*, *menairons*, *dimonis boiets* (bogets) o *diabls boets*, *l'homo de sa colzada* i *negrets*; a les Terres de l'Ebre, *gambutzins*; al País Valencià: *donyets* o *duendos*, *gambosins*, *nyítols*, *perots*, *catarinetes*, *cerdets* i també *esquiladers*, a la zona alacantina, i a les Pitiüses: *barruguets*.

1. El gorg de Llitons

Aquest treball es concreta en els follets que han donat nom al topònim on habiten, el Gorg de Llitons o de Nitons de Folgueroles, a la comarca d'Osona. Tal com consta a la Geografia Literària dels Països Catalans:

En aquest indret, es barregen les aigües dels torrents que vénen del Sot de Collsamedà i del Sot Fosc. Són l'origen del torrent de Tavèrnoles, que, passant el Pont del Vent, formen el Rastell del Compòsit.¹

1 *Endrets. Geografia Literària dels Països Catalans*. «Gorg de Llitons o Nitons».

Per accedir al Gorg de Llitons, des de Folgueroles, s'ha de pujar per l'antic camí de Sau fins a trobar una bifurcació. Aquest és el punt, situat més amunt del passant de la Sorra, on es troba el gorg que és sota el pont, petit i mig amagat, conegut com a Pont de la Bruixa; també s'hi pot arribar seguint qualsevol dels altres senders que ressegueixen el torrent de la Vall. Al forat del gorg les aigües queden encaixonades entre les roques formant un racó ombrívol i feréstec, força humit i salvatge. Actualment també s'hi pot accedir per una pista apta per als vehicles que s'agafa al km 4,5 de la carretera que va de Folgueroles a Vilanova de Sau.

2. Pervivència del mite en les obres literàries i en la memòria popular

El poeta Jacint Verdaguer (Folgueroles, 1845-Vallvidrera, Barcelona, 1902), que va viure la infantesa i primera joventut al seu poble natal, va escriure diversos textos sobre el gorg de Llitons, que l'autor sempre anomena «gorg de Nitons». Dins el petit recull de les seves proses intitulat *Records d'infantesa*, que inclou una dotzena de textos, n'hi ha un, la «Tempesta a les Guilleries», on recorda una experiència de quan era nen. Ben petit encara i desitjant ajudar la seva mare, Verdaguer es va afegir a una colla de llenyataires per anar a buscar llenya. El marrec es va trobar tot sol enmig d'homes cepats i experimentats. En aquella sortida va haver de fer un esforç molt superior a les seves forces i va patir cops i esgarrinxades i, quan ja eren de tornada cap a casa i en adonar-se que s'aproximava una forta tempesta, el grup de llenyataires va accelerar la marxa. Llavors un d'aquells homes va alertar als altres que no es podien aturar al gorg de Nitons, perquè els perillava la vida. No sabrem mai si aquell home creia realment en el perill de ser atacats pels Nitons o si només volia recordar una llegenda i espantar el petit que l'escoltava aterrit. Potser tan sols volia atemorir-lo per tal que no quedés endarrerit de la colla, atès que una de les funcions d'aquests follets era la d'espantar criatures, o potser era ambdues coses a la vegada. El fragment següent recull com Jacint Verdaguer (2003: 1332-1333) descriu aquella experiència:

Quan fórem dalt de la collada, [lo sol] acabava d'empassar-se'n entre núvols, i la tempesta llunyana, davallant dels Pirineus, feia atansar més fosc i paorós lo vespre. Al sentir sos trons i brogit terribles, un d'ells:

—Afanyem-nos! —exclama—. Déu nos guard que la tempesta ens assolís en aqueixes fondalades del gorg dels Nitons! Una nit que jo m'ensopegava de passar-hi, sortiren aqueixos, tots negres i banyuts, i, pegant a fugir jo, me seguiren fins al mas del Collet, amb bels tremolosos i feréstecs. Correm, da-li, correm! Lo pare, Déu lo perdó, també s'hi havia trobat una vegada. Al sentir aqueixos mots, s'escriuixen tots mos ossos; trac forces de flaqueza per a atansar-me a ells i no deixar-los, però me n'atura lo panteix i esglai i, espantables, les bufades del temporal que m'empenyen endarrere. Brama més a prop cada punt, i ses primeres gotes blanquegen en los camins. Llença un altre bram, i ja el tenim damunt.

Al primer xaragall que trobo me'n vaig per terra, i el petit feixet m'esclafa; trac lo cap per entre els arboços i faig un gran crit:

—Ajuda-me, si us plau, companys del meu pare! Si no, ma vida és acabada!

N'hi havia un de vell que m'estimava molt; me torna el feix a l'esquena i em fa caminar al costat seu.

En un altre moment Verdaguer torna a escriure recordant la llegenda:

Passades les primeres serres, trobem un gorg, anomenat dels Nitons, que fa feresa d'aguaitar des del camí, entre els arços i romegueres que l'amaguen. Lo torrent hi salta des de nostres peus entre dues espadades roques de foc que el reben encaixonant i se n'engolen cap a la fondària, que ho és més que la d'un pou, i en la fosca s'hi veuen bellugar les escumes i la sorra. Jo no havia sentit parlar del gorg dels Nitons, però bé massa que me'n parla abans de gaire un vell llenyataire. Al sentir son tro aspre que hi puja perdurablement: —Eixorda i fa tremolar el més fort—, exclama un dels llenyataires (Verdaguer 1989: 146 [text regularitzat]).

Molt més recent és el testimoni de la pedagoga i escriptora Mercè Torrents i Bertrana (Folgueroles, 1928- Barcelona, 1999). Torrents va ser autora del conjunt de vuit volums de contes, *Els contes de la Mercè* (1981), on explicava diferents experiències i aventures d'una nena de poble. En un d'aquests relats, corresponent al conte *Mercè boletaire*, la nena va amb tota una colla a caçar bolets al bosc i el text fa una bona descripció del paratge del gorg de Llitons:

—A veure, Mercè, si m'escoltes bé. Heu d'anar fins a la font Trobada i, agafant el caminet de l'esquerra, pujar cap al Masdencoll per arribar a Puigtinyós. Aleshores travesseu el collet de les Valls i arribareu a l'obaga. Per allà ja podeu començar a buscar. Aneu fent i quan arribeu al gorg de Llitons, el travesseu i continueu buscant entre la vorera del torrent fins a mitja vessant de Sant Llorenç.

[...] Quan ja feia una bona estona que corrien i els cistells i els bolets i els vestits pesaven qui-sap-lo de tan amarats, van arribar a la palanca del gorg de Llitons. Eren mitja dotzena de boscais, travats amb glevs i travessats sobre el torrent, aprofitant uns esqueis a la roca. Al costat esquerre, la roca feia una balma que, als nostres boletaires, els va semblar un bon recer per aixoplugar-se i deixar passar la pluja (Torrents 1981: 8-9 i 17).

Per altra banda, el testimoni d'alguns informants osonencs entrevistats pel GRFO, mostren com la llegenda dels Llitons ha continuat ben viva en la memòria de la gent. Segons el relat de Miquel Serrabassa de Tavèrnoles i Josep Verdaguer de Folgueroles:²

Aquí hi ha un gorg que en deien el gorg de Llitons. Diuen que és tan fondo que mai ningú ha pogut arribar a baix. És una cosa rodona, petita. Es troba allà al torrent de les Valls, quan puges cap a Vilanova de Sau, hi ha el revolt de les Valls, doncs és allà a sota.

Ningú ha pogut mesurar el fons del gorg, tot i que molts ho han provat. Uns van lligar una pedra a un llibant. La van fer baixar fins que va arribar a l'altre cap. Però de tan fondo que era la pedra encara no tocava fons. Van anar a buscar un altre llibant. I quan van tornar allà es van trobar la corda i la pedra a fora el gorg. Diuen que van sentir una veu que sortia de dins el gorg i els avisava que per més que ho provessin mai no arribarien al fons. Eren unes veus que semblaven pujades de l'infern, com si el gorg en fos una de les boques. Ja ho deien que del gorg de Llitons hi sortia por.

2 Arxiu GRFO, entrevista a Miquel Serrabassa de Tavèrnoles i Josep Verdaguer de Folgueroles del 21 de juliol de 1988.

De fet, ningú no els ha vist mai, els Llitons, però tothom sap de cert que són microscòpics, negres i banyuts —aquests dos darrers trets coincideixen amb els que s'atribueixen als dimonis— i que, si per casualitat, alguna persona se'n anés a passejar de nit vora del gorg o bé se li acudís posar-se a fer allí la migdiada, aquests Llitons se li ficarien a milers pels forats del nas, pels ulls i per la boca i el deixarien «ennitonat», és a dir, que mai més no tornaria a ser el mateix, perquè hauria perdut la memòria i l'orientació, i quedaria mig beneït. Segons una conversa mantinguda amb Josep Verdaguer, *Roviretes*, de Folgueroles:³

S'explicava que els llitons, o nyetus, eren uns éssers màgics, misteriosos i microscòpicament minúsculs. Diuen que encara habiten al gorg i que poden entrar fins el cervell de les persones que es queden per allà a la vora, se li mengen l'enteniment i la memòria. Li solen entrar per les orelles, els forats del nas o per la boca, mentre dorm. Quan una persona té aquests éssers a dins es torna desmemoriada, li costa entendre les coses i té moltes ganes de dormir. D'això se'n diu: estar ennitonat. Es recomana doncs no fer migdiada a la vora del gorg per si sortissin els llitons aquella estona.

Josep Vilamala de Folgueroles va explicar la llegenda del pagès que va desaparèixer a dins del gorg de Llitons:⁴

Una vegada un pobre home baixava de Collsamedà, o de per allà dalt, i ja era negra nit. Tenia pressa per arribar a Folgueroles, no li feia gaire gràcia córrer per aquells boscos tan foscos. Anava amb la seva burra. Quan va travessar el Pont de la Bruixa, que passa per sobre el gorg, van caure tots dos a dins el gorg. Era tan negra nit que no varen veure el forat i van caure tots dos a dins sense poder-ne sortir. No es va saber mai més res d'ell, el van anar a buscar però no el van trobar, ni a ell ni a la burra.

Dos exemples curiosos i més actuals de la pervivència dels *nitus* són: a Catalunya, on els Geganters de Cardona han confeccionat dos nans, capgrossos, amb el nom de Nyítol i Micó; i l'escriptor valencià Pasqual Alapont, que va publicar el 2011 el conte *David i el nyítol*.

3. El nom de Llitons

El nom de Llitons, Litons o Nitons es troba amb moltes variants, com ara Nitos, Nitus o Nyítus; Nítols, Nyítols o Nyítuls i Nyetos o Nyetus.

El *Diccionari Català-Valencià-Balear*, per a l'entrada *nítols* (val. Nyítols) (*m. pl.*), incorpora dues accepcions. L'accepció 1 és: Glàndules paròtides. Aquesta definició la reproduïen també altres diccionaris antics, com ara Labèrnia, Saura, José Escrig-Constantí Llobart i Martí i Gadea. A aquesta significació li corresponen les

³ Arxiu GRFO, converses amb Josep Verdaguer de Folgueroles. 11 de juny i 25 de desembre de 1982.

⁴ Arxiu GRFO, entrevista a Josep Vilamala de Folgueroles del 26 de juliol de 1988.

expressions «Treure els nítols a algú», que vol dir «escanyar-lo» o «matar-lo», que apareix en els exemples següents: «Et trauré els nítols del nas!» i «Al primer moviment sospitós que entreguardi, els hi trech los nítols a la sorra».

L'accepció 2 és: Entranyes, vísceres (val.) «Te trauré els nyítols», que correspondria a la frase: «Si et mamprench, te trauré els nyítols y el més gran tros que't deixaré serà la orella», de *Rondalla de Rondalles*, Val., amb el significat de «Si te emprendo, te sacaré las entrañas». Segons el diccionari, aquest significat d'«entranyes» és el més habitual. Tot i que encara hi ha altres diccionaris, com el d'Escrig-Llombart i el de Martí Gadea que donen a *nyítol* el significat de «pulmó». Segons el DCVB, aquestes inseguretats es deuen al fet que en realitat s'ha perdut la noció exacta del significat del mot *nyítols*, i afegeix que és per aquesta raó que la significació «entranyes» és poc segura; així mateix, encara és més insegura la definició de *nítol* com a l'«os que surt en l'encaix de les barres» tal com consta al Diccionari Aguiló i al Bulbena, castellà-francès: «proéminances des os maxillaires; pómulos». Per la seva banda, el DIEC2 inclou l'entrada *nítols* (m. pl.) amb el significat d'«entranyes».

Com deixen veure els records dels informants, el nom *nitons*, dona com a derivat el verb *ennitonar* —o *ennitar*, segons Joan Amades (1927: 79)— el qual significaria: «envair els nitons el cervell d'una persona». Així doncs, la persona atacada pels *nitons*, quedaria *ennitonada*.

Fora de l'àmbit dels diccionaris, en el volum II del *Costumari Català* Joan Amades observa que «L'estrany terme *nyitu* [...] pot fer referència al geni» (1982: 94). I amb això Amades sembla tornar a pensar en els antics esperits o genis de la llar. L'existència dels *llitons* i *nitons*, doncs, s'haurà d'anar a buscar en els textos d'interès etnopoètic.

Algunes interpretacions més recents sobre l'origen del nom consideren que, tot i que es desconeix l'etimologia, aquest mot s'ha de relacionar amb la sonoritat onomatopeica. En aquest sentit, pot fer referència al soroll que aquests follets fan quan roseguen dins l'orella: nyic, nyic, nyic; d'altres, en canvi, han vist la similitud del nom amb el terme *nit*, i ho relacionen amb la part del dia en què, preferentment, els *nitons* ataquen les seves víctimes i amb el son. Per altra banda, també es pot referir al diminutiu «Nitus» i, en aquest cas, s'incorpora la connotació de petitesa i d'infància, atès que els *nitons* són diminuts i una de les seves funcions era la d'espantar les criatures.

4. Àmbit geogràfic dels *nyitus*

El gran nombre d'indrets on es troben aquests petits éssers ha fet pensar que en un altre temps els *nyitus* s'estenien per tot el territori dels Països Catalans. En aquest sentit els topònims són fonamentals per a reconèixer la seva situació. Així, si els *llitons* vivien a *El gorg de Llitons*, a Folgueroles, a Cardona tenen la Vall o el Clot dels *Nyítols* i el camí dels *Nyítols*.

Per les terres tarragonines i valencianes, Joan Amades va ser el primer en situar els *nyitos* o *nyítols* en quatre zones: «Per la Castellania, la Terra Alta, el Maestrat i el

Millars sortien a rondar [la nit de Sant Joan] els *nyitos* o *nyítols*» (Amades 1983: 122).

A més d'aquests indrets, com assenyala Carlos Garrido (1987: 182), cal afegir la presència dels *Nitos* a Mallorca.

Si s'analitzen les zones enunciades per Amades, la Castellania, tal com han assenyalat historiadors com ara Artur Bladé (2006: 30), es coneixia antigament com a «Castellania d'Amposta», una nominació que s'ha perdut i que feia referència al domini de l'Orde de Sant Joan de Jerusalem, dels Hospitalers, durant l'Edat Mitjana a la Terra Alta.

Pel que fa al Maestrat, ocupa la regió del nord de Castelló que es divideix en les comarques de l'Alt i Baix Maestrat i els Ports de Morella. Probablement Amades es referia al territori que antigament abastava també les poblacions d'Alcalatén i Morella. El nom de Maestrat deriva també del domini templer d'aquella zona, atès que fa referència al «Gran Mestre», cap de l'Orde del Temple.

Finalment, la comarca del Millars és el territori que segueix el curs del riu del mateix nom i que limita al Sud amb l'Alt Palància i al nord amb Alcalatén.

Com conclou Arnau Folch (2018) a les pàgines del seu *Llegendàrium* (entrada del 5 d'agost):

Les terres en què se situa els *nyitus* són, més o menys, les dels parlars de transició entre el català nord-occidental i l'apitxat, a grans trets entre Gandesa al nord i Morella al sud, amb Tortosa i Vinaròs al centre. És a dir, gairebé tota la província de Castelló i les Terres de l'Ebre. Com sempre les creences i els esperits de la terra desafien les modernes fronteres. En aquest cas, però, és curiós que talment se subscriuguin a l'àmbit d'un continuu lingüístic-dialectal entre Tortosa i Vinaròs.

Hi ha altres éssers relacionats amb els *llitons* i els *nyitus*, en aquest cas pertanyen a éssers femenins equivalents: les *falugues*, situades a les Coves de Ses Falugues, de Begur, definides per Jan Grau (1995: 67): «Són uns éssers femenins, coneguts a Begur i molt similars als *nyitus*. Menudes com un gra de sorra, resideixen ran de mar, a les coves que porten el seu nom.»

Un altre tipus és el de les *tenes* o *tunes*, que habiten dins la cova de Solius, a la muntanya situada a la muntanya del Mont, entre l'Empordà i la Garrotxa.

Totes aquestes criatures s'hi assemblen molt, però varia el lloc i el nom. Tenen en comú la funció d'espantar criatures. Pel que fa a la constitució de les coves, les investigacions geològiques recents han alterat per complet la seva definició tradicional. En efecte, des dels estudis del segle XIX fins als temps recents s'havia defensat que aquestes coves eren construccions artificials, és a dir, fabricades per la mà humana, i eren considerades monuments megalítics de l'època calcolítica (2200-1800 aC) (Pella 1883: 70). La recerca actual, en canvi, i sobretot després dels estudis realitzats per l'equip de geòlegs de la Universitat de Girona, dirigits pel doctor Carles Roquer, professor de l'Àrea de Geodinàmica Externa del Departament de Ciències Ambientals i investigador del grup de recerca Geologia i Cartografia Ambiental (GEOCAMB), les considera com a coves d'origen natural:

es revisa l'origen de les vuit coves suposadament artificials en roques de granit situades al nord-est de la Península Ibèrica. Encara que les característiques humanes estan presents en quatre de les coves, tenen poca significació morfològica, pel que la seva imputació es torna a avaluar sobre la base d'una anàlisi geomorfològica i de gènesi per tafoni (Roquer 2011).

5. La funció dels nítols

Dins la informació donada per Joan Amades, els *nítols* o *nyítols* se situen sobretot en les terres de Tarragona i València i formen part de la gran munió de follets i altres éssers fantàstics que es fan visibles la nit de Sant Joan. Aquesta nit del solstici d'estiu, màgica per excel·lència, afloren tot un munt de creences molt antigues, algunes clarament d'origen cavernícola, segons Amades, que evoquen cultes a les forces de la natura. Els *nítols* o *nyítols*, segons el *Costumari Català*, eren:

éssers tan menudíssims que entraven dins les persones pels forats de les orelles; aviat arribaven fins al cervell i rosegaven la memòria, i hom restava com encantat i en estat de plena inconsciència (Amades 1983: 122).

Alguns estudiosos de les rondalles i llegendes sobre els *nyítols*, com ara Francesc Gisbert, concreta el recorregut que fan aquests follets:

Entren per l'orella de la gent i s'enfilen per la trompa d'Eustaqui fins arribar al cervell. S'hi instal·len tranquil·lament i se'l van menjant a poc a poc. No maten, només mengen la memòria i fan venir moltes ganes de dormir (Gisbert 2007: 113).

També Víctor Labrado especifica que els *nyítols* quan roseguen les parts del cervell «les troben molt dolcetes» i afegeix: «particularment delitosos i saborosos sembla que són els racons íntims del sistema nerviós on guarden les recordacions i la membrança» (Labrado 2007: 23).

A les seves *Llegendes valencianes* Labrado s'interessa pel mètode que s'utilitzava per treure els *nyítols*, el qual, segons es diu, devia ser molt dolorós. Ara bé, com que el mètode pròpiament s'ha oblidat, introdueix alguns que s'han recollit en d'altres llegendes, tot i que no van donar cap resultat, com ara intentar temptar-los amb mel i succionar-los amb una manxa.

6. Interpretacions

El fet que els *nitos*, éssers invisibles, es dediquin a fer perdre la memòria de les seves víctimes, s'ha entès com l'explicació fantasiosa que la gent es feia per entendre algunes infeccions i malalties, relacionades amb la vellesa i pèrdua de memòria, avui prou conegudes. Des d'aquesta perspectiva, els *nitos* serien l'equivalent als microbis i virus que envaeixen l'organisme i causen lesions cerebrals greus.

Una altra interpretació (Folch 2018) té a veure amb com els *nitos* dominen la

voluntat, de manera similar a com ho fan de vegades les passions, però remarcant el caràcter grotesc que deixaven impotents les persones afectades. D'aquesta manera «tindre els nyitus» és també quedar a mercè d'allò que ens domina i ens deixa buits i incapaços. En aquesta línia, «tenir els nyitus» també es pot entendre com una maledicció, una mena de possessió per part d'un esperit malèfic o també d'un sentiment amorós destructiu, o d'una por terrible a la mort... tot aquell sentiment que ens inutilitzi i ens porti a oblidar qui som.

7. El ball dels Nyetus

L'any 1982 els membres del GRFO van començar a treballar el ball dels Nyetus amb l'objectiu de confirmar o desmentir les informacions proporcionades per Joan Amades al *Costumari Català*. L'interès del grup partia del fet de no haver sentit parlar mai d'aquest ball a cap indret d'Osona. Seguint el mètode habitual, van entrevistar un grup d'àvies i avis de Sant Julià de Vilatorrada, és a dir, a la localitat on Amades deia haver recollit aquest ball. Els informants seleccionats complien tot un seguit de condicions: eren persones nascudes al poble i procedents de famílies arrelades a Sant Julià des de temps antics; de joves havien participat de les festes del poble i, en concret, en l'àmbit de les danses, i tenien vuitanta o més anys. Aquestes gestions no van obtenir cap resultat, perquè ningú havia conegut mai aquest ball ni en tenia cap notícia. Això va fer concloure que aquesta dansa no s'havia ballat mai al poble.

Com que, segons Joan Amades (1982: 93-94), el ball dels Nyetus és propi de les festes de Carnestoltes i es caracteritza per la seva comicitat, era molt estrany que cap persona no recordés cap detall ni referència, ni tan sols a tall d'anècdota de poble. També es va intentar concretar l'any en què Joan Amades havia fet la seva recerca folklòrica a partir d'aquesta frase del text d'Amades, que se sap que està escrita abans de 1927: «A Sant Julià de Vilatorrada, fins fa pocs anys, en ocasió de les festes de Carnestoltes s'ha ballat un ball, intervingut sols per una parella dit el *Ball dels nyitus*» (Amades 1927: 79). Les paraules d'Amades donaven a entendre que aquesta dansa s'havia ballat a començaments del segle XX a Sant Julià. Ara bé, aquesta afirmació es contradeia del tot amb la memòria popular de les àvies i avis que no ho recordaven.

L'estiu del mateix any 1982 i a Folgueroles, els investigadors del GRFO van entrevistar un dels darrers músics que sabia tocar el flabiol de pastor, Josep Verdaguer i Portet (Savassona, 1920-Folgueroles, 1995), conegut com en *Roviretes*, que els va parlar del *Ball dels Nyetus*. La informació aportada pel músic va ser tan completa que ell mateix va interpretar el ball, acompanyat del flabiol i el tambor, va descriure al detall la dansa i la va ensenyar a ballar.

8. Història del ball dels Nyetus

Segons en *Roviretes*, a banda de a Folgueroles, només havia vist ballar la dansa dels

nyetus a Savassona i Sant Sadurní d'Osormort, però mai a Sant Julià de Vilatorrada. El músic l'havia après del seu pare, a qui l'havia vist ballar i interpretar moltes vegades, així com també a un home de la casa Collsameda de Sant Sadurní d'Osormort.

El *ball dels Nyetus* es dansava per la matança del porc, una autèntica festa a les cases de pagès, i durant els dies de Carnaval. Les dones grans el ballaven en record dels temps antics, quan era molt conegut. En *Roviretes*⁵ el recordava de quan tenia dotze anys, com un ball propi de la gent gran, que s'interpretava amb flabiol i tambor. Els dansaires anaven vestits de carrer, però al músic li semblava que en temps antics devien anar amb les disfresses de Carnestoltes:

Per Carnestoltes i per la matança del porc a Folgueroles, a les masies del voltant, i a bona part de les Guílleries, hi havia el costum de ballar el ball dels *Nyetus*. El ballava la gent gran quan tenia ganes de gresca, era un ball una mica esbojarrat. És molt senzill de ballar i has de moure el cul i això feia riure als que ho miraven. Hi havia un vell a Folgueroles que per fer broma tocava el cul a la noia que feia de balladora amb ell.

Heus aquí una il·lustració del ball:

Fig. 2. Ball dels Nyetus de Folgueroles. Flabiolaire: Anna Font. Fotografia Carme Rubio

9. Característiques del ball dels Nyetus

Segons en *Roviretes*, es tracta d'una melodia completa i concretada en tots els seus detalls instrumentals; segons Joan Amades, en canvi, la melodia era fragmentària i poc especificada. En *Roviretes* també va facilitar la descripció d'algunes variants

⁵ Arxiu GRFO, converses mantingudes amb Josep Verdaguer de Folgueroles. L'11 de juny i el 25 de desembre de 1982.

de la melodia i dels instruments utilitzats. Gràcies al testimoni d'aquest músic, es pot fer una descripció detallada del ball i de totes les circumstàncies que l'envolten. Joan Amades n'havia fet una descripció molt breu sense concretar els passos argumentant que la llibertat d'execució del ball impossibilitava la descripció. *Roviretes* va proporcionar una descripció molt segura del ball, la qual va permetre reconstruir els passos originals.

Així doncs, l'11 de juny i el 25 de desembre de 1982, el GRFO va poder presenciar el *ball dels Nyetus*, interpretat pel músic Josep Verdaguer. La melodia s'estructura en quatre frases de vuit compassos cadascuna, més un compàs afegit per acabar el ball. Les tres primeres frases —A, B i C— es repeteixen abans de passar a la següent, seguint el desenvolupament dels passos de la dansa. L'última frase és la recuperació de la segona, però en aquest cas sense haver de repetir-la.

El ball s'havia de ballar en una rotllana de tres parelles i en determinats moments els homes grans dansaven fent moviments de clara referència sexual, com els de tirar el cul cap endarrere i cap endavant.

10. Interpretació del sentit del ball

Aquesta dansa de marcat to burlesc i festiu es ballava en alguns pobles osonencs (Folgueroles, Tavèrnoles i Sant Sadurní d'Osormort, però no a Sant Julià de Vilatorrada) el primer diumenge de Carnestoltes i en les masies aïllades de les Guillerries quan feien la matança del porc.

Com es pot observar en el fragment següent, Amades fa la descripció del «*ball dels nyetus o nyitus*» com una dansa estrafolària:

El feien una parella de vells que tenia certa paritat amb la dels vells dels balls de les gitanes. Un home i una dona sortien enmig de la plaça ben disposats a fer riure el poble. Seguint el compàs de la melodia, ella feia tot allò que li venia bé, com més estrany i extravagant millor. El ballador havia de seguir-la i imitar-la sense perdre el ritme ni desdir del to, la lleugeresa i rapidesa d'ella per tal de no discordar. Abundaven molt les ganyotes, les llengotes i les mirotetes més estrafolàries. Per regla general ballaven el *ball dels nyitus* gent gran i, en alguns casos, fins i tot gent ja vella (Amades 1982: 93-94).

Segons Amades, el caràcter burlesc de la dansa queda palès pel fet d'estar ballada per una parella d'ancians. La salutació al nou any, símbol de saba nova i de fertilitat, no la fa una parella jove, sinó la que ja es troba al final del seu cicle vital i mostra la decrepitud pròpia de la vellesa. Així com en el Carnaval les diferents classes socials intercanvien els rols respectius, en aquesta dansa els avis surten davant de tothom a manifestar el desig sexual i manifesten sense traves la crida al festeig amorós. Tot es torna grotesc, la iniciativa agressiva del mascle, la resposta de la femella. La dansa dels vells provoca comicitat i sorprèn per la llibertat amb què els balladors s'exhibeixen. Amades conclou que la facultat de poder riure's d'un mateix i de fer riure

als altres és alhora una expressió de caire protector, perquè no es pot fer mal a qui provoca el riure de la seva comunitat. Per altra banda, aquesta dansa també es pot considerar com una advertència als joves de quin és el destí que espera a aquells que sobreviuen al pas del temps.

11. *Els Llitons avui a Folgueroles*

Actualment tant la melodia com el ball són prou coneguts. La dansa ha passat a formar part del repertori de molts grups infantils de danses populars i són els més petits els que la ballen. Els moviments provocatius i en bona part escandalosos de la dansa han quedat neutralitzats per l'edat dels dansaires.

Una de les interpretacions actuals del sentit del ball dels Nyetus és que ballant-la et desennitones, quedes desennitonat, si és que t'havien entrat els Llitons a dins el cervell en un descuit al passar pel gorg de Llitons.

Els Llitons o Nyetus són uns éssers encara prou vius en l'imaginari popular de Folgueroles, coneguts per bona part dels folguerolencs, els quals expliquen la llegenda segurs de l'existència d'aquests éssers. El gorg de Llitons és un lloc força visitat i conegut, atès que moltes de les rutes a peu o en bicicleta que surten de Folgueroles passen per aquest indret on hi ha un rètol on s'explica que aquell és l'indret on habiten aquests petits éssers fantàstics. El ball dels Nyetus és una de les danses que formen part del conjunt de danses que es ballen per la Festa Verdaguer, que se celebra cada mes de juny, i que la majoria de nens del poble la coneixen.

Es tracta, doncs, d'una llegenda viva que s'ha sabut adaptar per poder continuar essent popular.

BIBLIOGRAFIA

AMADES, J. (1927): «Éssers fantàstics», *Butlletí de dialectologia catalana*, 15 (gener-desembre 1927), p. 97.

— (1982) *Costumari Català*, vol. II, Barcelona, Salvat / Ed. 62.

— (1983) *Costumari Català*, vol. IV, Barcelona, Salvat / Ed. 62.

AMADES, J.; GRAU, J. (1995): *Fabulari Amades*, Tarragona, El Mèdol.

BLADÉ, A. (2006): *Obra completa*, vol. I, Valls, Cossetània.

Endrets. Geografia Literària dels Països Catalans (<http://www.endrets.cat>)

FOLCH, A. (2018): «Nyitus: Vènen de dintre de...» (5 d'agost de 2018), *Llegendàrium*: <https://www.llegendesdecatalunya.cat/nyitus-venen-de-dintre-de/> [consulta: març 2019].

GARRIDO, C. (1987): *Mallorca màgica*, Palma, Promomallorca.

GISBERT, F. (2007): *Màgia per a un poble*, Picanya, Del Bullent.

- GRFO (Grup de Recerca Folklòrica d'Osona): arxiu particular.
- GRAU I MARTÍ, J. (1995): *Fabulari Amades*, Tarragona, El Mèdol.
- LABRADO, V. (2007): *Llegendes valencianes. Criatures mítiques de la tradició oral*, Alzira, Bromera.
- PELLA, J. (1883): *Historia del Ampurdán*, Barcelona, Luis Tasso i Serra.
- ROQUER, C. *et al.* (2011): «Granite caves in the north-east of the Iberian Peninsula: Artificial hypogea versus tafoni», *Zeitschrift für Geomorphologie*, 55/3 (setembre 2011), p. 341-364. On line: <https://www.ingentaconnect.com/content/schweiz/zfg> [consulta: 12 de maig de 2020].
- TORRENTS, M. (1981): *Mercè Boletaire*, Barcelona, Lumen.
- VERDAGUER, J. (2003): *Prosa. Totes les obres*, vol. I, ed. a cura de J. Molas i I. Cònsol, Barcelona, Proa.
- (1989): *Escrits inèdits*, vol. I, transcripció i estudi per Josep Maria de Casacuberta, Barcelona, Barcino.